

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 32 (2008)

«Κοινωνικότητα» και «κοινωνία αλληλεγγύης» : η περίπτωση ενός εθελοντικού σωματείου

Κατερίνα Ροζάκου

doi: [10.12681/hpsa.14467](https://doi.org/10.12681/hpsa.14467)

Copyright © 2017, Κατερίνα Ροζάκου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ροζάκου Κ. (2017). «Κοινωνικότητα» και «κοινωνία αλληλεγγύης» : η περίπτωση ενός εθελοντικού σωματείου. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 32, 95–120. <https://doi.org/10.12681/hpsa.14467>

«ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΤΗΤΑ» ΚΑΙ «ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΗΣ». Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΕΝΟΣ ΕΘΕΛΟΝΤΙΚΟΥ ΣΩΜΑΤΕΙΟΥ

*Κατερίνα Ροζάκου**

Το κείμενο εξετάζει από ανθρωπολογική σκοπιά την περίπτωση μιας συλλογικότητας που οργανώνεται γύρω από την εθελοντική δράση. Το φαινόμενο δεν προσεγγίζεται με γνώμονα την έννοια της «κοινωνίας πολιτών», όπως συνήθως γίνεται, αλλά μέσα από την κατηγορία της κοινωνικότητας και της πολιτισμικής συγκρότησης των κοινωνικών σχέσεων. Η δε «κοινωνία πολιτών» θεωρείται μέρος του φαινομένου και όχι άξονας ανάλυσης. Αναδεικνύεται η συνάφεια ανάμεσα σε αυτές τις σύγχρονες μορφές συλλογικότητας με άλλες μορφές εξω-οικιακής κοινωνικότητας που έχουν ιστορικά παρατηρηθεί και οι οποίες εδράζονται σε ιδεολογίες ανιδιοτέλειας. Έτσι, υποστηρίζεται ότι το φαινόμενο συνιστά μετασχηματισμό πολιτισμικών σχημάτων που οργανώνουν την κοινωνικότητα και όχι ένδειξη μιας τομής που παρουσιάζεται στην κοινωνική ζωή του τόπου απ' τη δεκαετία του 1990 κι έπειτα.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το άρθρο εξετάζει μια μορφή συλλογικότητας η οποία συγκροτείται γύρω από την εθελοντική δράση (εθελοντικό σωματείο).¹ Το εθνογραφικό υλικό που παρουσιάζεται προέρχεται από σε βάθος επιτόπια έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της διδακτορικής διατριβής της γράφουσας σε δύο εθελοντικές οργανώσεις. Η έρευνα διήρκεσε δύο περίπου χρόνια, μεταξύ 2002 και 2004, και βασίστηκε σε συμμετοχική παρατήρηση, συνεντεύξεις με

* Η Κατερίνα Ροζάκου είναι Κοινωνική Ανθρωπόλογος.

1. Η μελέτη αυτή δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί χωρίς την ανιδιοτελή βοήθεια εθελοντών, μελών των οργανώσεων και προσφύγων, οι οποίοι δέχτηκαν να συνομιλήσουν με τη γράφουσα. Ευχαριστίες οφείλονται ακόμη στους Ευθύμιο Παπαταξιάρχη, Χρήστο Λυριντζή και Αγγελική Αθανασοπούλου για τις παρατηρήσεις και τα σχόλια που αφειδώς πρόσφεραν σε προηγούμενες εκδόχές του κειμένου. Η διατριβή χρηματοδοτήθηκε από το Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Υποτροφιών «Ηράκλειτος» (ΕΙΠΕΑΕΚ II), το οποίο συγχρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (75%) και από εθνικούς πόρους (25%).

εθελοντές και μέλη των σωματείων, καθώς και σε συζητήσεις με πρόσφυγες. Στο κείμενο υιοθετείται η χρήση του εθνογραφικού ενεστώτα, παρότι οι δραστηριότητες του σωματείου έχουν τροποποιηθεί, ενώ χρησιμοποιούνται ψευδώνυμα με σκοπό τη διαφύλαξη της ανωνυμίας των πληροφοριοδοτών.

Το θέμα προσεγγίζεται όχι με βάση την έννοια της «κοινωνίας πολιτών», αλλά μέσα από ένα ευρύτερο αναλυτικό σχήμα: χρησιμοποιείται η έννοια της κοινωνικότητας και διερευνώνται τα πολιτισμικά σχήματα που συγκροτούν τη συνάφεια μεταξύ των μελών του σωματείου αλλά και τη διαπολιτισμική συνάφεια με τον «άλλο». Η κυρίαρχη κανονιστική εκδοχή της «κοινωνίας πολιτών» εντοπίζει την ανάπτυξη μορφών συλλογικότητας, όπως οι εθελοντικές οργανώσεις, στις δύο τελευταίες δεκαετίες, ενώ παράλληλα επισημαίνει την «ασθενικότητα» της «κοινωνίας πολιτών» στη χώρα. Αντίθετα, στο κείμενο και σε εθνογραφικό επίπεδο αναδεικνύεται η σχέση ανάμεσα σε σύγχρονες μορφές κοινωνικότητας που συγκροτούνται γύρω από την έννοια της «κοινωνικής αλληλεγγύης» και σε άλλες μορφές εξω-οικιακής κοινωνικότητας που έχουν μελετηθεί από την ανθρωπολογία. Πώς η έννοια της «κοινωνικής αλληλεγγύης», η οποία είναι κεντρική στο πλαίσιο της συλλογικότητας που μελετάται, σχετίζεται με άλλες μορφές ανιδιοτελούς κοινωνικότητας και το πολιτικό τους περιεχόμενο; Αντί για μία τομή που συντελείται από τη δεκαετία του 1990, υποστηρίζεται ότι βρισκόμαστε ενώπιον του μετασχηματισμού πολιτισμικών σχημάτων που οργανώνουν την κοινωνικότητα.

Στο πρώτο μέρος του κειμένου διασαφηνίζονται οι αναλυτικοί άξονες που υιοθετούνται: τοποθετείται η έννοια της κοινωνικότητας και ο ορισμός του πολιτικού, ενώ διευκρινίζεται ότι η έννοια της «κοινωνίας πολιτών» αντιμετωπίζεται ως τμήμα του υπό μελέτη φαινομένου και όχι ως αναλυτική κατηγορία. Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζεται το εθελοντικό σωματείο, η κοινωνική του συγκρότηση και οι δραστηριότητες των μελών του. Το τρίτο μέρος του άρθρου εστιάζει στους επίσημους λόγους για την «κοινωνία πολιτών». Αυτοί περιλαμβάνουν τόσο λόγιες κατασκευές της έννοιας και αντιλήψεις για τον «εκσυγχρονισμό» της ελληνικής κοινωνίας, όσο και λόγους που διαμορφώνονται σε επίσημο επίπεδο από το υπό μελέτη σωματείο. Στο τέταρτο μέρος παρουσιάζονται οι ιθαγενείς κατηγορίες της «παρέας» και του «συλλόγου», όροι που συνδέονται με διαφορετικά μοντέλα κοινωνικών σχέσεων στο εσωτερικό του σωματείου. Ακολουθεί το ζήτημα της κοινωνικότητας με τον «άλλο» –τους πρόσφυγες οι οποίοι αποτελούν τους αποδέκτες της εθελοντικής δράσης– και οι αντιφάσεις που το εγχείρημα εμπεριέχει.

2. ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΔΙΑΣΑΦΗΝΙΣΕΙΣ

Η έννοια της κοινωνικότητας είναι κεντρική αναλυτική κατηγορία της παρούσας εργασίας. Εκφράζει τον προσανατολισμό στις κοινωνικές σχέσεις και τη θεωρητική εστίαση στην αναζήτηση των πολιτισμικών σχημάτων της συνάφειας, ενώ παράλληλα συνδέει το υπό μελέτη φαινόμενο –συλλογικότητα γύρω από την εθελοντική δράση– με άλλες μορφές εξω-οικιακής κοινωνικότητας. Στο άρθρο υιοθετείται ένας διευρυμένος ορισμός του πολιτικού ο οποίος περιλαμβάνει τις συμβολικές εκφάνσεις και νοηματοδοτήσεις καθώς και τις πολιτισμικές ορίζουσες του πολιτικού μέσα από τον τρόπο με τον οποίο συγκροτείται η κοινωνικότητα.

Με την επίδραση του δεύτερου φεμινιστικού κύματος (τέλη της δεκαετίας του 1960 και έπειτα) και την εμβληματική φράση «το προσωπικό είναι πολιτικό», η έννοια του πολιτικού διευρύνεται και η παγιωμένη διάκριση ανάμεσα στο «δημόσιο» και το «ιδιωτικό» αμφισβητείται. Το πολιτικό δεν ταυτίζεται πια αποκλειστικά με τις λειτουργίες της κυβέρνησης και του κράτους, όπως γίνεται στο πλαίσιο της φιλελεύθερης παράδοσης,² αλλά αναζητείται σε πρακτικές της καθημερινής ζωής οι οποίες αποτελούν εξάλλου κατεξοχήν πεδίο μελέτης στο πλαίσιο μιας ανθρωπολογίας του πολιτικού. Από τη σκοπιά της συμβολικής ανθρωπολογίας και ειδικότερα στο πλαίσιο της θεωρίας της κατασκευής³ το πολιτικό δεν ορίζεται ως ένα αυθύπαρκτο πεδίο που εντοπίζεται και δίνεται «από τα πάνω», αλλά συγκροτείται συμβολικά μέσα από καθημερινές πρακτικές. Τα υποκείμενα, προσδίδοντας νοήματα στη συνάφεια, επενδύουν τις κοινωνικές σχέσεις με πολιτικό περιεχόμενο, κατασκευάζουν οράματα για την «κοινωνία» και τοποθετούνται σε σχέση με το κράτος.

2. Για την έννοια του πολιτικού, βλ. D. Held, «Introduction», και A. Heller, «The Concept of the Political Revisited», στο D. Held (επιμ.), *Political Theory Today*, Polity Press, Cambridge 1991· E. Αβδελά, «Το “δημόσιο” και το “ιδιωτικό” στη νέα πολιτική ιστορία ή τα μεταβαλλόμενα όρια του πολιτικού», *Μνήμων*, τχ. 21, 1999, σ. 211-220. Ειδικότερα για την έννοια του πολιτικού στην κοινωνική ανθρωπολογία, βλ. J. Gledhill, *Power and its Disguises: Anthropological Perspectives on Politics*, Pluto Press, Λονδίνο 1994· D.V. Kurtz, *Political Anthropology: Paradigms and Power*, Westview Press, Cambridge 2001· J. Vincent, *The anthropology of politics: A reader in ethnography, theory and critique*, Blackwell Publishers, Malden 2002.

3. Βλ. C. Calhoun, *Social Theory and the Politics of Identity*, Blackwell, Oxford 1994· E. Παπαταξιάρχης, «Περί της πολιτισμικής κατασκευής της ταυτότητας», *Τοπικά Β'*, Νήσος, Αθήνα 1996.

«Η κοινωνία έχει γίνει εμπόδιο»:⁴ η φράση αυτή συνοψίζει τη θεωρητική συζήτηση που έλαβε χώρα στα τέλη της δεκαετίας του 1980 στην ανθρωπολογία. Στο πλαίσιο του γενικότερου κριτικού ρεύματος την περίοδο εκείνη, παγιωμένες εννοιολογικές κατηγορίες (όπως η «κοινωνία», η «συγγένεια» και ο «πολιτισμός») τίθενται στο μικροσκόπιο, ενώ προτάσσεται η αναγκαιότητα να τοποθετηθούν στα ιστορικο-πολιτισμικά τους συμφραζόμενα.⁵ Έτσι, η κοινωνία που έχει γίνει εμπόδιο, είναι στην πραγματικότητα η αναλυτική κατηγορία της «κοινωνίας», μία έννοια εθνοκεντρική και προϊόν της δυτικής μεταφυσικής η οποία περιορίζει τις ερμηνευτικές επιλογές. Ως μέρος της ντυρκεμιανής παράδοσης, η «κοινωνία» προσλαμβάνεται ως δομημένη και υπεροργανική οντότητα, ως σύστημα πέρα και έξω από τα άτομα το οποίο τα αποδυναμώνει και τα ορίζει ως ελεγχόμενα μέσα από την κοινωνικοποίηση.

Η κριτική στην υποστασιοποίηση της «κοινωνίας» οδήγησε στην αναζήτηση πιο πρωτογενών αναλυτικών εννοιών και, ταυτόχρονα, εννοιών που εξυπηρετούν την απομάκρυνση από τον κοινωνιοκεντρισμό και τη συνομιλία ανάμεσα στο κοινωνικό και το πολιτισμικό. Υιοθετείται η έννοια της «κοινωνικότητας», δηλαδή των κοινωνικών σχέσεων μέσα από τις οποίες τα υποκείμενα συγκροτούνται και υπάρχουν στον κόσμο. Οι κοινωνικές σχέσεις επενδύονται με πολιτισμικά νοήματα και σημασίες· συγκροτούνται μέσα από πο-

4. E.R. Wolf, «Inventing society», *American Ethnologist*, τόμ. 15, τχ. 14, 1988, σ. 759. Αφετηρία της αποδόμησης της «κοινωνίας» αποτέλεσε η «Νέα Εθνογραφία της Μελανησίας» και ιδιαίτερα το έργο της Marilyn Strathern, όπου και αναδεικνύεται η έννοια της «κοινωνικότητας». Βλ. M. Strathern, *The Gender of the Gift: Problems with women and problems with society in Melanesia*, University of California Press, Berkeley 1988. Για το ρεύμα της «Νέας Εθνογραφίας της Μελανησίας», βλ. L. Josephides, «Metaphors, Metathemes, and the Construction of Sociality: A Critique of the New Melanesian Ethnography», *Man*, τόμ. 26, τχ. 1, Μάρτιος 1991, σ. 145-161. Ειδικότερα σχετικά με την αποδόμηση της έννοιας της κοινωνίας, βλ. T. Ingold (επιμ.), *Key Debates in Anthropology*, Routledge, Λονδίνο 1996· A. Kuper (επιμ.), *Conceptualizing society*, Routledge, Λονδίνο 1992· M. Strathern, *The Gender of the Gift: Problems with women and problems with society in Melanesia*, ό.π.

5. Η μετάβαση στη μελέτη του πολιτισμικού νοήματος των κοινωνικών σχέσεων τροφοδοτήθηκε από ανθρωπολογικές μελέτες της συγγένειας και την αποδόμηση της έννοιας και ιδιαίτερα από την εργασία του David Schneider για το πολιτισμικό περιεχόμενο της συγγένειας στην Αμερική. Βλ. D. Schneider, *A critique of the Study of Kinship*, University of Michigan Press, Ann Arbor 1984. Βλ. ακόμη B. Καντσά, «Εισαγωγή: Αίμα, χρώμα και μύθοι που επιμένουν», στο A. Kuper, *Η επανάκαμψη της πρωτόγονης κοινωνίας: Μεταμορφώσεις ενός μύθου*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2007. Για τη μετάβαση από την έννοια της «συγγένειας» σε ευρύτερες έννοιες, όπως αυτή του σχετιζοθαί [relatedness], βλ. J. Carsten, (επιμ.), *Cultures of Relatedness*, Clarendon Press, Oxford 2000.

λιτισμικά σχήματα και ταυτόχρονα παράγουν νόημα. Επιτυγχάνεται έτσι η υπέρβαση του δυϊσμού ανάμεσα στην κοινωνία και τον πολιτισμό, καθώς και ο δημιουργικός διάλογος ανάμεσα σε δύο διανοητικές παραδόσεις και σχολές ανθρωπολογίας (βρετανικής κοινωνικής και αμερικάνικης πολιτισμικής αντίστοιχα).

Ως προς την παρούσα εργασία, το ζήτημα είναι να υιοθετηθεί η θεωρητική προβληματική και η κατεύθυνση της συμβολικής διερεύνησης των κοινωνικών σχέσεων και των πολιτισμικών νοημάτων που τις συγκροτούν στην περίπτωση του «εθελοντισμού» και του υπό μελέτη σωματείου. Ο «εθελοντισμός» μελετάται ως πρακτική μονομερούς προσφοράς, ανιδιοτέλειας και υπέρβασης του κώδικα του συμφέροντος, η οποία οργανώνεται στο πλαίσιο μιας συλλογικότητας.⁶ Η ανθρωπολογική προσέγγιση που επιχειρείται στο κείμενο, αντλεί από μελέτες της ελληνικής εθνογραφίας οι οποίες εστιάζουν στο πολιτισμικό περιεχόμενο και τις πολιτικές διαστάσεις «ιδεολογιών του καθαρού δώρου»⁷ και της ανιδιοτέλειας. Το πολιτισμικό νόημα σημερινών πρακτικών εθελοντικής δράσης μπορεί έτσι να ανιχνευθεί σε παλαιότερες πρακτικές ανιδιοτελούς προσφοράς και σε άλλα συμφοραζόμενα κοινωνικότητας στο πλαίσιο των οποίων παράγονται εναλλακτικές κοσμολογίες, μοντέλα κοινωνίας και ιδεολογίες του εαυτού.

Στο πλαίσιο της ελληνικής εθνογραφίας, η μετατόπιση από τη συγγένεια⁸ στη μελέτη μορφών εξω-οικιακής κοινωνικότητας πραγματοποιείται τη δεκαετία του 1980 και κάτω από την καταλυτική επίδραση της φεμινιστικής θεω-

6. Ως εθελοντισμός ορίζεται η «δραστηριότητα εκείνη που αναπτύσσεται κατά τρόπο προσωπικό, αυθόρμητο, ελεύθερο, χωρίς σκοπό ατομικού κέρδους, από μεμονωμένους πολίτες ατομικά ή δια μέσου των οργανώσεων των οποίων αποτελούν μέλη, προς το συμφέρον της ομάδας στην οποία ανήκουν ή τρίτων προσώπων ή της τοπικής, κρατικής ή διεθνούς κοινότητας, αποκλειστικά για σκοπούς αλληλεγγύης (αλτρουιστικούς)». Βλ. Χ. Ανθόπουλος, *Εθελοντισμός. Αλληλεγγύη και Δημοκρατία: Η Εθελοντική Δράση στη Συνταγματική Προοπτική*, Οξύ-Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 2000, σ. 23.

7. Το «καθαρό» ή «αμιγές δώρο» αναφέρεται στην προσφορά που δεν περιλαμβάνει την ανταλλαγή ή την προσδοκία της. Σύμφωνα με τον Jonathan Parry, «ιδεολογίες ανιδιοτέλειας» τείνουν να εμφανίζονται σε κοινωνίες με οωθηριολογικές θρησκείες, όπου η υπάρχει η προσδοκία ζωής μετά τον θάνατο. Βλ. J. Parry «The Gift, the Indian gift and the "Indian Gift"», *Man*, τόμ. 21, τχ. 3, Σεπτέμβριος 1986, σ. 452-473.

8. Η εθνογραφία της ελληνικής κοινωνίας, η οποία εγκαθιδρύεται με τη μελέτη του John Campbell για τους Σαρακατσάνους, φέρει το στίγμα της συγγένειας: όλες οι κοινωνικές σχέσεις εμφανίζονται να περιστρέφονται και να οργανώνονται γύρω από αυτήν. Βλ. J.K. Campbell, *Honour, Family and Patronage: A Study of Institutions and Moral Values in a Greek Mountain Community*, Oxford University Press, Νέα Υόρκη 1964.

ρίας⁹ και της συζήτησης για το κοινωνικό φύλο.¹⁰ Ανθρωπολογικές έρευνες στρέφονται σε πεδία ομόφυλης, κατά κύριο λόγο, κοινωνικότητας και αναζητούν τους όρους κατασκευής των έμφυλων υποκειμένων και το περιεχόμενο του ανδρισμού¹¹ και της θηλυκότητας. Η μελέτη της εξω-οικιακής κοινωνικότητας έχει καταδείξει την αρχή της ομοιότητας ως κεντρικό άξονα γύρω από τον οποίο οργανώνεται η συνάφεια στον ελληνικό χώρο. Πρακτικές της καθημερινής ζωής, όπως η κοινωνικότητα, τροφοδοτούν και ταυτόχρονα τροφοδοτούνται από τις ρητορικές του κράτους.¹² Από τη μία, το έθνος-κράτος αναφέρεται σε ένα υποστασιοποιημένο μοντέλο κοινωνικότητας, βασισμένο στην ομοιότητα, όπως μαρτυρούν οι μεταφορές της «συγγένειας» και του «αίματος» που αυτό επικαλείται. Από την άλλη, η ρητορική της ομοιότητας εισάγεται στην κοινωνικότητα και σε άλλες πτυχές της ζωής των ανθρώπων. Οι κοινωνικές σχέσεις όχι μόνο εδράζουν στην ομοιότητα, αλλά και επιχειρούν την επίτευξή της μέσα από συμβολικές πρακτικές εξομίωσης.¹³

Η ελληνική εθνογραφία, σε συνδυασμό με την ανθρωπολογική συζήτηση γύρω από το δώρο και την αμοιβαιότητα, αναδεικνύει όψεις της εξω-οικιακής κοινωνικότητας οι οποίες υπερβαίνουν τον κώδικα του συμφέροντος. Οι πολιτικές αυτής της «ανιδιοτελούς κοινωνικότητας» εδράζουν στην αρχή της ομοιότητας και στην εξισωτική προοπτική της συνάφειας, ενώ αντανα-

9. Βλ. τον συλλογικό τόμο J. Dubisch (επιμ.), *Gender and Power in Rural Greece*, Princeton University Press, Princeton 1986.

10. Βλ. τις εθνογραφίες που περιλαμβάνονται στους παρακάτω συλλογικούς τόμους: P. Loizos - E. Papataxiarchis (επιμ.), *Contested Identities: Gender and Kinship in Modern Greece*, Princeton University Press, Princeton 1991· E. Παπαταξιάρχης - Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Ταυτότητες και Φύλο στη Σύγχρονη Ελλάδα. Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις*, Καστανιώτης-Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Αθήνα 1992.

11. M. Herzfeld, *The Poetics of Manhood: Contest and Identity in a Cretan Mountain Village*, Princeton University Press, Princeton 1985.

12. Η παραγωγή της κοινωνικότητας συνδέεται με ευρύτερες ιστορικές διαδικασίες, καθώς η αρχή της ομοιότητας αντανakλά τον τρόπο με τον οποίο έχει ιστορικά συγκροτηθεί το ελληνικό κράτος μέσα από εντατικές διαδικασίες πολιτισμικής ομογενοποίησης. Βλ. E. Παπαταξιάρχης, «Τα άχθη της ετερότητας: Διαστάσεις της πολιτισμικής διαφοροποίησης στην Ελλάδα του πρώιμου 21ου αιώνα», στο E. Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Περιπέτειες της ετερότητας: Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006.

13. Παράλληλα, στρατηγικές επίκλησης της ομοιότητας που υιοθετούνται από Αρβανίτες κατά τις σχέσεις τους με Αλβανούς μετανάστες-εργαζόμενους και αντίστροφα, αναδεικνύουν τη σημασία των σχέσεων ιεραρχίας κατά τη μελέτη της κοινωνικότητας (ιδιαίτερα με τον «άλλο»). Βλ. A. Athanassopoulou, «“Nos Albanais à nous”. Travailleurs émigrés dans une communauté arvanite du Péloponnèse», *Ethnologie française*, τόμ. 35, τχ. 2, 2005, σ. 267-278.

κλούν αντιλήψεις για το κράτος.¹⁴ Αντίστοιχα, η έννοια της «παρέας»,¹⁵ ως ενός αδιαφοροποιήτου συνόλου που συγκροτείται γύρω από την αρχή του αυθορμητισμού και της απουσίας δεσμεύσεων, συνιστά ένα μοντέλο κοινωνικότητας με πολιτικό περιεχόμενο. Ειδικότερα, η υπέρβαση μιας πρακτικής που κινείται με γνώμονα το συμφέρον και η κατασκευή ενός εξισωτικού εαυτού απηχεί τους πολιτισμικούς όρους συγκρότησης της κοινωνικότητας σε σχέση με την «αριστερή ιδεολογία» και τον αντικρατισμό.¹⁶

Τέλος, μορφές οργανωμένες ή «τυπικής» κοινωνικότητας έχουν αποτελέσει αντικείμενο μελετών στο πλαίσιο της ελληνικής εθνογραφίας. Ως προεκτάσεις της κοινωνικής ζωής στο πλαίσιο των αγροτικών κοινωνιών –οι οποίες εξάλλου συνιστούσαν παραδοσιακά πεδία εθνογραφικής διερεύνησης– οι τοπικοί σύλλογοι προσέλκυαν δευτερευόντως το ερευνητικό ενδιαφέρον των εθνογράφων.¹⁷ Τα τελευταία είκοσι τουλάχιστον χρόνια, οι ανθρωπολο-

14. E. Papataxiarchis, «A Contest with Money: Gambling and the Politics of Disinterested Sociality in Aegean Greece», στο S. Day - M. Stewart - E. Papataxiarchis (επιμ.), *Lillies of the Field: Marginal People Who Live for the Moment*, Westview Press, Boulder 1999.

15. Για την έννοια της «παρέας», βλ. Π. Πανόπουλος, «Επιστρέφοντας στον γενέθλιο τόπο: οι τοπικοί σύλλογοι και η πολιτισμική κατασκευή του τόπου», στο Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Περιπέτειες της ετερότητας: Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, ό.π.· E. Papataxiarchis, «Friends of the heart: Male commensal solidarity, gender and kinship in Aegean Greece», στο P. Loizos - E. Papataxiarchis (επιμ.), *Contested Identities: Gender and Kinship in Modern Greece*, ό.π.· S. Zinovieff, «Έλληνες άντρες και ξένες γυναίκες: το “καμάκι” σε μια επαρχιακή πόλη», στο Ε. Παπαταξιάρχης - Θ. Παραδέλλης, *Ταυτότητες και Φύλο στη Σύγχρονη Ελλάδα. Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις*, ό.π. Το θέμα συνδέεται ακόμη με την ανθρωπολογική συζήτηση για τη φιλία που έχει μελετηθεί ιδιαίτερα στο πλαίσιο της εθνογραφίας της Μεσογείου. Βλ. J.G. Carrier, «People Who Can Be Friends: Selves and Social Relationships», στο S. Bell - S. Coleman (επιμ.), *The Anthropology of Friendship*, Berg, Oxford 1999· R. Kennedy, «Women's friendships on Crete: A Psychological Perspective», στο J. Dubisch (επιμ.), *Gender and Power in Rural Greece*, ό.π.· S. Uhl, «Forbidden Friends: Cultural Veils of Female Friendships in Andalusia», *American Ethnologist*, τόμ. 18, τ.χ. 1, 1999, σ. 90-105.

16. Για την κατασκευή ενός εξισωτικού εαυτού μέσα από το κέρασμα και τον συμποσιασμό, βλ. Ε. Παπαταξιάρχης, «Ο κόσμος του καφενείου: ταυτότητα και ανταλλαγή στον ανδρικό συμποσιασμό», στο Ε. Παπαταξιάρχης - Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Ταυτότητες και Φύλο στη Σύγχρονη Ελλάδα. Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις*, ό.π.

17. Για παλαιότερες ανθρωπολογικές μελέτες τοπικών συλλόγων, βλ. R. Hirschon, *Κληρονόμοι της Μικρασιατικής Καταστροφής. Η κοινωνική ζωή των μικρασιατών προσφύγων στον Πειραιά*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα 2004· M.E. Kenna, «The role of return migrants and urban migrants' associations in the revival and reinvention of Greek island tradition: an example from the Cyclades», *BAR International Series*, τχ. 1095, 2003, σ.

γικές μελέτες τοπικών συλλόγων φαίνεται πως κατέχουν ακόμη πιο περιφερειακό χαρακτήρα, γεγονός που συνδέεται με ευρύτερες θεωρητικές μετατοπίσεις που έχουν συντελεστεί: το πέρασμα από τον λειτουργισμό στη συμβολική ανθρωπολογία και την έμφαση στο νόημα έναντι της δομής.¹⁸ Πιο πρόσφατες μελέτες αναδεικνύουν τις αντιλήψεις, τις ιδεολογίες και τις πολιτικές προεκτάσεις της κοινωνικότητας στο πλαίσιο τοπικών συλλόγων. Επεξεργάζονται τους πολιτισμικούς κώδικες που οργανώνουν την κοινωνικότητα,¹⁹ τα σύμβολα και τις πρακτικές που εισέρχονται στο εθιμοτυπικό τοπικών συλλόγων²⁰ καθώς και τους πολιτικούς όρους του πολιτισμικού και διαφορετικές νοηματοδοτήσεις της τοπικής ταυτότητας στο πλαίσιο συλλόγων, από τη μία πλευρά, και άλλων πεδίων κοινωνικότητας, από την άλλη.²¹

Το παραπάνω θεωρητικό πλαίσιο έρχεται να προσφέρει τα αναλυτικά εργαλεία και τον προβληματισμό για τη μελέτη ενός φαινομένου (όπως το σωματείο στο οποίο βασίζεται η παρούσα εργασία, καθώς και ο «εθελοντισμός») το οποίο αποτελεί ολοένα και συχνότερα αντικείμενο μελέτης τα τελευταία χρόνια.²² Σχεδόν αυτομάτως τέτοιες μορφές οργανωμένης κοινωνι-

139-151' S.B. Sutton, *Migrant Regional Associations: An Athenian Example and its Implications*, Διδασκαρική Διατριβή, The University of North Carolina, Chapel Hill 1978.

18. Βλ. G. Aspraki, «Karagatsiot Voluntary Associations: Out of love for our village», *Journal of Modern Greek Studies*, τόμ. 22, 2004, σ. 137-172.

19. Η μελέτη της Γαβριέλας Ασπράκη σε τέσσερις τοπικούς συλλόγους του χωριού Καραγάτσι της Κεντρικής Μακεδονίας, αναδεικνύει διαφορετικά οράματα, σύμβολα και ιδεολογίες του τοπικού. Η τοπική ταυτότητα συγκροτείται μέσα από την αλληλοδιαπολική πολλαπλών επιπέδων ένταξης: τοπικό, εθνικό και υπερεθνικό, ενώ στο σύνολό τους οι σύλλογοι και η οργανωμένη κοινωνικότητα συγκροτείται γύρω από έναν κοινό πολιτισμικό κώδικα: την «αγάπη για το χωριό». G. Aspraki, «Karagatsiot Voluntary Associations: Out of love for our village», *ό.π.*

20. J. Cowan, *Η πολιτική του σώματος: Χορός και κοινωνικότητα στη βόρεια Ελλάδα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1998.

21. Οι τοπικοί σύλλογοι αποτελούν μορφές αστικής κοινωνικότητας' η δε παρουσία τους στον γενέθλιο τόπο θέτει ζητήματα «επανασημασιοδοτήσεων της τοπικής ταυτότητας»' βλ. Π. Πανόπουλος, «Επιστρέφοντας στον γενέθλιο τόπο: οι τοπικοί σύλλογοι και η πολιτισμική κατασκευή του τόπου», *ό.π.*

22. Για σχετικές προσπάθειες καταγραφής και ποσοτικής αποτίμησης του «εθελοντισμού» ή της «στάσης των Ελλήνων απέναντι στον εθελοντισμό» που γίνονται από τη δεκαετία του 1990, βλ. Ο. Στασινοπούλου-Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής, *Ελληνικές Εθελοντικές Οργανώσεις: Μια πρώτη προσέγγιση μέσα από το ερευνητικό πρόγραμμα VOLMED-HELLAS*, αδημοσίευτο κείμενο, Αθήνα 1997' Ε. Παναγιωτίδου, «Η Κοινωνία των... Εθελοντών», στο *Κοινωνία των Πολιτών*, τχ. 3, φθινόπωρο 1999, σ. 66-72' Ρ. Παναγιωτοπούλου, «Εθελοντικές

κόττητας αντιμετωπίζονται ως έκφραση της «κοινωνίας πολιτών» και, από τους πιο αισιόδοξους, ως ένδειξη της άρσης της –νοούμενης ως δεδομένης– «ατροφίας» ή «ασθενικότητας» της «κοινωνίας πολιτών» στην Ελλάδα.²³ Ωστόσο, στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας σκοπός δεν είναι να απαντηθούν ερωτήματα του τύπου: «είναι η περίπτωση που παρουσιάζεται εδώ μέρος της κοινωνίας πολιτών;». Το ζήτημα είναι «πώς οι λόγιες κατασκευές της “κοινωνίας πολιτών” συνυφαίνονται με οράματα για την κοινωνία» και «πώς οι λόγιες κατασκευές της έννοιας τροφοδοτούν και τροφοδοτούνται από τους επίσημους λόγους σωματείων».

Κυρίαρχοι ορισμοί προσδιορίζουν την «κοινωνία πολιτών» ως τον «ιδεατό τύπο που περιγράφει ένα σύνθετο και δυναμικό σύνολο από νομικά κατοχυρωμένους μη κυβερνητικούς θεσμούς, οι οποίοι τείνουν να είναι μη βίαιοι, αυτο-οργανωμένοι, αναστοχαστικοί και μονίμως σε ένταση μεταξύ τους αλλά και με το κράτος».²⁴ Η «κοινωνία πολιτών» τοποθετείται στο κοινωνικό πεδίο ανάμεσα στο κράτος και την οικογένεια.²⁵ Η πολυσημία²⁶ της έννοιας και τα διαφορετικά, συχνά αλληλοσυγκρουόμενα περιεχόμενα που της απο-

και μη κυβερνητικές οργανώσεις στην Ελλάδα και ολυμπιακός εθελοντισμός», στο Χ. Βερναρδάκης (επιμ.), *Ινστιτούτο V-PRC. Η κοινή γνώμη στην Ελλάδα: έρευνες και δημοσκοπήσεις*, Λιβάνης, Αθήνα 2003· Π. Πολυζωίδης, *Εθελοντισμός στην κοινωνική προστασία*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2006. Αντίστοιχα, έχουν πραγματοποιηθεί προσπάθειες ποσοτικής αποτίμησης της «κοινωνίας των πολιτών» στην Ελλάδα, με πιο πρόσφατη την έρευνα *Civicus*. Βλ. D.A. Sotiropoulos - E. Karamagioli, *Greek Civil Society: The Long Road to Maturity* (2005), *Civics Civil Society Index Shortened Assessment Tool Report for the Case of Greece*, 2006. http://www.access2democracy.org/files/CSI-SAT_Greece_Report.pdf. (πρόσβαση: 25/08/08).

23. Για την «ατροφία» της ελληνικής «κοινωνίας των πολιτών», βλ. Ν. Mouzelis, «Modernity, Late Development and Civil Society», στο J.A. Hall (επιμ.), *Civil Society: Theory, History, Comparison*, Polity Press, Cambridge 1995· G.Th. Mavrogordatos, «Civil Society Under Populism», στο R. Clogg, *Greece 1981-1989: The Populist Decade*, St. Martin's Press, Λονδίνο 1993, σ. 47-64. Όπως επισημαίνει ο Γιάννης Βούλγαρης, η θέση περί «κοινωνίας των πολιτών» στην Ελλάδα φέρει τα ίχνη από το «κυρίαρχο μεταπολιτευτικό κοινωνιολογικό παράδειγμα». Βλ. Γ. Βούλγαρης, «Κράτος και κοινωνία πολιτών στην Ελλάδα: Μια σχέση προς επανεξέταση;», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 28, Νοέμβριος 2006, σ. 5-33.

24. J. Keane, *Civil Society*, Polity Press, Cambridge 1998, σ. 6.

25. Ν. Mouzelis, «Modernity, Late Development and Civil Society», *ό.π.*

26. Για μία εκτενή και συστηματική παρουσίαση της «κοινωνίας των πολιτών» στο πλαίσιο διαφορετικών θεωρητικών παραδόσεων, βλ. J.L. Cohen - A. Arato, *Civil Society and Political Theory*, MIT Press, Cambridge 1992· J. Ehrenberg, *Civil Society: The Critical History of an Idea*, New York University Press, Νέα Υόρκη 1999.

δίδονται ακόμη και στο πλαίσιο της ίδιας κοινωνίας, σε συνδυασμό με τον κανονιστικό της χαρακτήρα, καθιστούν προβληματική τη χρήση της ως αναλυτικής κατηγορίας. Η «κοινωνία πολιτών» είναι μία έννοια εθνοκεντρική²⁷ και προϊόν της δυτικής παράδοσης. Επιπλέον, η θεωρητική χρήση της περιλαμβάνει μία, κατά κανόνα, «από τα πάνω» θέαση των φαινομένων, αγνοεί δηλαδή το μικροεπίπεδο στο οποίο εστιάζει μια ανθρωπολογική προσέγγιση, τις αντιλήψεις των ανθρώπων και όψεις της καθημερινής τους ζωής.

Η συνεισφορά μιας ανθρωπολογικής προσέγγισης στις συζητήσεις γύρω από την «κοινωνία πολιτών» περιλαμβάνει διαφορετικές προτάσεις και θεωρητικά προγράμματα. Στο πλαίσιο της κυριαρχίας της έννοιας, και η ανθρωπολογία στράφηκε με τη σειρά της στην αναζήτηση της «κοινωνίας πολιτών» σε «μη αναμενόμενα» ιστορικά και πολιτισμικά πλαίσια.²⁸ Πέρα από γενικευτικές προσεγγίσεις, αυτό που επισημαίνεται είναι η ύπαρξη πολλών «κοινωνιών πολιτών», με διαφορετικό περιεχόμενο, πρακτικές και σχέσεις με το κράτος. Σε μεγάλο βαθμό, οι ανθρωπολογικές μελέτες στέκονται κριτικά απέναντι στην έννοια. Ως αναλυτική κατηγορία, η «κοινωνία των πολιτών» εμπεριέχει τη διάκριση ανάμεσα στο «κράτος» και την «κοινωνία», όπου τα δύο προσλαμβάνονται ως διακριτές κατηγορίες και ταυτόχρονα ως «φυσικές» οντότητες. Κριτική έχει ασκηθεί στον εθνοκεντρικό дуϊσμό ανάμεσα στο «κράτος» και την «κοινωνία» και στην υποστασιοποίηση τους, ενώ προτείνεται το «κράτος» να μελετηθεί μέσα και όχι αυτομάτως διακριτά από άλλες μορφές κοινωνικών σχέσεων.²⁹ Από την άλλη, η σημερινή ηγεμονική θέση

27. J. Benthall, «Civil society's need for de-deconstruction», *Anthropology Today*, τόμ. 16, τχ. 2, 2000, σ. 1-3· J. Goody, «Civil Society in an Extra-European perspective», στο S. Kaviraj - S. Khilnani (επιμ.), *Civil Society: History and Possibilities*, Cambridge University Press, Cambridge 2001, σ. 149-164· C. Hann - E. Dunn (επιμ.), *Civil Society: Challenging Western Models*, Routledge, Λονδίνο 1996· K. Kumar, «Civil Society: an enquiry into the usefulness of an historical term», *British Journal of Sociology*, τόμ. 44, τχ. 4, 1993, σ. 375-395.

28. Βλ. τον συλλογικό τόμο C. Hann - E. Dunn (επιμ.), *Civil Society: Challenging Western Models*, ό.π. Οι εργασίες αυτές εισάγουν νέα δεδομένα τα οποία υποδεικνύουν τη σύνδεση παραδοσιακών δομών, όπως η συγγένεια και η θρησκεία, με την ανάπτυξη μορφών κοινωνικότητας που εμπίπτουν στην κατηγορία της «κοινωνίας πολιτών».

29. Ph. Abrams, «Notes on the Difficulty of Studying the State», στο A. Sharma - A. Gupta (επιμ.), *The anthropology of the state: A reader*, Blackwell Publishing, Oxford 2006 (1η έκδοση 1977)· A. Gupta, «Blurred Boundaries: The Discourse of Corruption, the Culture of Politics and the Imagined State», *American Ethnologist*, τόμ. 22, τχ. 2, 1995, σ. 375-402· M. Herzfeld, *The Social Production of Indifference: Exploring the Symbolic Roots of Western Bureaucracy*, University of Chicago Press, Σικάγο 1992· T. Mitchell, «Society, Economy, and the State Effect», στο A. Sharma - A. Gupta (επιμ.), *The anthropology of the state: A reader*, ό.π.· Y. Navaro-

της «ιδέας» της «κοινωνίας πολιτών» τοποθετείται στο πλαίσιο νέων μορφών εξουσίας και νομιμοποίησής της και, ειδικότερα, στο πλαίσιο της διάχυσης αξιών και πρακτικών του νεοφιλελευθερισμού.³⁰

Περισσότερο γόνιμη και συναφής με τον θεωρητικό προσανατολισμό της παρούσας εργασίας είναι μια ανθρωπολογική μελέτη που εστιάζει στη διερεύνηση της «ιδέας» της «κοινωνίας πολιτών».³¹ Εκεί, η εναλλακτική πρόταση είναι να προσεγγιστεί η «κοινωνία πολιτών» ως «εργαλείο κοινωνικής φαντασίας, ως πολιτισμική κατασκευή» και να διερευνηθούν οι τρόποι με τους οποίους έχει, μεταξύ άλλων, αποτελέσει μέρος οραμάτων για τη «νεωτερικότητα».³² Αντικείμενο μελετών της ελληνικής εθνογραφίας έχουν αποτελέσει λόγοι για τη «νεωτερικότητα», οι οποίοι εισέρχονται στις συζητήσεις των ανθρώπων και τροφοδοτούν τις αντιλήψεις τους.³³ Το νεωτερικό ή «εκσυγχρονιστικό» πρόγραμμα, αποτελεί μέρος του ιθαγενούς λεξιλογίου και των πρακτικών των μεσαίων στρωμάτων, οργανώνει τις πολιτισμικές αντιλήψεις που τα συγκροτούν. Υπ' αυτή την έννοια, τα προϊόντα των πολιτικών και κοινωνικών επιστημών αποτελούν αντικείμενο ανθρωπολογικής διερεύνησης. Οι λόγιες κατασκευές της «κοινωνίας πολιτών» συνυφαίνονται και συνδέονται με άλλους λόγους, τροφοδοτούν και τροφοδοτούνται από οράματα για την «κοινωνία».

Yashin, *Faces of the State: Secularism and Public Life in Turkey*, Princeton University Press, Princeton 2002.

30. A. Sharma - A. Gupta, «Introduction: Rethinking Theories of the State in an Age of Globalization», στο A. Sharma - A. Gupta (επιμ.), *The anthropology of the state: A reader*, ό.π.

31. Τα κείμενα που περιλαμβάνονται στον συλλογικό τόμο των John και Jean Comaroff θέτουν ζητήματα σχετικά με την «κοινωνία των πολιτών» και την αποικιοκρατία, αλλά και ειδικότερα σε διαφορετικές μετα-αποικιοκρατικές ιδεολογίες στην Αφρική. Βλ. J.L. Comaroff - J. Comaroff (επιμ.), *Civil Society and the Political Imagination in Africa: Critical Perspectives*, The University of Chicago Press, Σικάγο 1999.

32. J.L. Comaroff - J. Comaroff, «Introduction», στο J.L. Comaroff - J. Comaroff (επιμ.), *Civil Society and the Political Imagination in Africa: Critical Perspectives*, ό.π., σ. 3.

33. Βλ. A. Bakalaki, «Locked into security, keyed into modernity: The selection of burglaries as source of risk in Greece», *Ethnos: Journal of Anthropology*, τόμ. 68, τχ. 2, Ιούνιος 2003, σ. 209-229· J. Faubion, *Modern Greek Lessons: A Primer in Historical Constructivism*, Princeton University Press, Princeton 1993· E. Παπαγαρουφάλη, *Δώρα Ζωής Μετά Θάνατον: Πολιτισμικές Εμπειρίες*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2002, σ. 82-103· D.E. Sutton, *Memories Cast in Stone: The Relevance of the Past in Everyday Life*, Berg, Oxford 1998. Για την Κύπρο, βλ. V. Argyrou, *Tradition and Modernity in the Mediterranean: The Wedding as Symbolic Struggle*, Cambridge University Press, Cambridge 1996.

3. ΤΟ ΕΘΕΛΟΝΤΙΚΟ ΣΩΜΑΤΕΙΟ

Κάθε Κυριακή άνθρωποι από διαφορετικές περιοχές συγκεντρώνονται σε μια συνοικία κοντά στο κέντρο της Αθήνας. Περιδιαβαίνουν στην περιοχή αρκετές ώρες αναζητώντας σημάδια κατοίκησης σε παλιά, φαινομενικά εγκαταλειμμένα κτίρια. Σε πολλά από αυτά έχουν βρει καταφύγιο πρόσφυγες από το Ιράκ. Χτυπούν πόρτες και ως απρόσκλητοι επισκέπτες συστήνονται με τη βοήθεια ενός άνδρα που μιλάει αραβικά «είμαστε από μια μικρή οργάνωση... κάθε Κυριακή επισκεπτόμαστε πρόσφυγες και προσπαθούμε να τους βοηθήσουμε... οι δυνάμεις μας είναι μικρές...». Έπειτα προσφέρουν τρόφιμα και κουβέρτες σε άνδρες και γυναίκες που συναντούν. Σε μερικά κτίρια οι πρόσφυγες τους προσκαλούν να περάσουν μέσα. Αφήνουν τα παπούτσια τους στην είσοδο και ύστερα κάθονται οκλαδόν στο πάτωμα ενός παλιού σπιτιού χωρίς έπιπλα, τρεχούμενο νερό ή ρεύμα. Πίνουν το τσάι που τους προσφέρεται και συζητούν μαζί τους. Τους ρωτούν εάν χρειάζονται κάτι, τι προβλήματα αντιμετωπίζουν, πώς είναι η κατάσταση στην χώρα που άφησαν πίσω τους. Κάποια άλλη Κυριακή μερικοί από αυτούς και κάποιοι ακόμη συναντούν σ' ένα κτίριο έναν πολύ άρρωστο πρόσφυγα ή μία ετοιμόγεννη γυναίκα. Αφού εκτιμήσουν τη σοβαρότητα της κατάστασης, αποφασίζουν να τους συνοδεύσουν στο νοσοκομείο ή στο μαιευτήριο με το αυτοκίνητό τους. Συχνά οι ίδιοι και άλλοι άνθρωποι τηλεφωνούν σε γνωστούς και φίλους για να συγκεντρώσουν χρήματα, τρόφιμα, κουβέρτες και ρούχα για πρόσφυγες. Το Πάσχα, στην κουζίνα του σπιτιού μιας γυναίκας, έχουν συγκεντρωθεί δέκα γυναίκες και άνδρες και κατασκευάζουν λαμπάδες. Συγγενείς και φίλοι που έχουν κληθεί να βοηθήσουν, φθάνουν φέρνοντας γλυκά και παίρνουν τη θέση τους στο αυτοσχέδιο εργαστήριο. Οι λαμπάδες θα προωθηθούν σε γνωστούς που με τη σειρά τους θα τις πουλήσουν. Τα έσοδα από τις πωλήσεις θα διοχετευτούν για τη λειτουργία ενός ξενώνα για πρόσφυγες. Μερικούς μήνες αργότερα, στον εν λόγω ξενώνα γίνεται ένα μεγάλο πάρτι. Κόσμος φθάνει με μαγειρεμένα φαγητά που προστίθενται σε άλλα που έχουν ετοιμάσει Κούρδοι και Αφγανοί που μένουν εκεί. Ακούγεται κουρδική και αφγανική μουσική και σε λίγη ώρα όλοι μαζί χορεύουν σε μεγάλο κύκλο περνώντας από το ένα δωμάτιο στο άλλο. Σε ένα άλλο στιγμιότυπο, μια ομάδα οκτώ-δέκα ατόμων συμμετέχει σε ένα αντιπολεμικό συλλαλητήριο για τον πόλεμο του Ιράκ κρατώντας ένα πανό με την επωνυμία του σωματείου. Έπειτα από μερικούς μήνες, συμμετέχουν με πάγκο της

οργάνωσης στο «Αντιρατσιστικό Φεστιβάλ» που διοργανώνεται μία φορά τον χρόνο. Τον Ιούλιο συγκεντρώνονται για την προγραμματισμένη συνάντησή τους στα γραφεία του σωματίου στα Εξάρχεια. Μιλάνε για πρόσφυγες που μένουν στον ξενώνα, για κάποιο γεγονός που συνέβη την περασμένη Κυριακή κατά τη διάρκεια της εξόρμησής τους, αλλά και για τις επικείμενες διακοπές και τα καλοκαιρινά σχέδιά τους. Φεύγοντας, αποφασίζουν να συνεχίσουν τη συζήτηση σε μια ταβέρνα της περιοχής.

Οι δραστηριότητες που απεικονίζονται στα παραπάνω στιγμιότυπα εντάσσονται στο πλαίσιο μιας οργανωμένης συσσωμάτωσης ανθρώπων, ενός πεδίου τυπικής, δηλαδή θεομοθετημένης, κοινωνικότητας. Οι άνθρωποι που παίρνουν μέρος στις παραπάνω εικόνες εντάσσονται λιγότερο ή περισσότερο συστηματικά στις δραστηριότητες ενός «μη κερδοσκοπικού σωματίου», όπως είναι ο νομικός χαρακτηρισμός της συλλογικότητας στην οποία μετέχουν. Το σωματείο ιδρύθηκε στα μέσα της δεκαετίας του 1990, ενώ περιστασιακές χρηματοδοτήσεις από την Ευρωπαϊκή Ένωση οδήγησαν σταδιακά στη θεσμοθέτηση των δράσεων. Αρχικός πυρήνας ήταν ένας κύκλος από γνωστούς και φίλους, παλιούς συντρόφους, οικολόγους και αντιρρησίες συνείδησης που διευρύνθηκε. Το σωματείο, που σε μεγάλο βαθμό είναι προσωποπαγές, χαρακτηρίζεται από ανοιχτή συμμετοχή και αδιαμεσολάβητη δράση. Πρόκειται για αμιγώς εθελοντικό σωματείο, με περιορισμένα έσοδα από εισφορές μελών. Παρότι κατά το παρελθόν η οργάνωση έχει λάβει για τις δράσεις της επιχορηγήσεις, η κυρίαρχη τάση είναι να αποφεύγεται η λήψη οικονομικής ενίσχυσης από κρατικούς ή κοινοτικούς αλλά και από μη κρατικούς φορείς, όπως επιχειρήσεις και, ιδιαίτερα, πολυεθνικές εταιρείες.

Οι συμμετέχοντες συνιστούν μια πολυσυλλεκτική ομάδα που αποτελείται από Έλληνες και Ελληνίδες διαφόρων ηλικιών προερχόμενους από τα μεσαία στρώματα κατά κύριο λόγο: σαραντάρηδες που κατά το παρελθόν συμμετείχαν σε ομάδες και κόμματα της εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς, αλλά και νεότερους άνδρες και γυναίκες που αυτοπροσδιορίζονται με αναφορές στην ευρύτερη Αριστερά. Ακόμη, μετέχουν μετανάστες από τη Συρία, πρόσφυγες από το Ιράκ καθώς και νέοι από άλλες χώρες που φιλοξενούνται στην οργάνωση στο πλαίσιο ενός προγράμματος που χρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Για πολλούς, το 1989 αποτελεί το συμβολικό χρονικό σημείο για τη μετάβαση σε νέας μορφής πολιτική συμμετοχή και δράση. Η πτώση του υπαρκτού σοσιαλισμού τοποθετείται στις αφηγήσεις τους ως τομή για τον μετα-

σχηματισμό της πολιτικής δράσης. Πολλές φορές, αυτός ο μετασχηματισμός συνίσταται στην ίδρυση ή στην ένταξη σε μία ή περισσότερες μη κυβερνητικές οργανώσεις. Στην περίπτωση που μελετάται εδώ, συνυφάνεται με τη μεταπήδηση στον «εθελοντισμό». Ο Γιώργος, ένας σαρανταδυάχρονος που μετέχει ενεργά και είναι μέλος του διοικητικού συμβουλίου της οργάνωσης, θυμάται τον καιρό που ήταν μέλος του ΚΚΕ-ΜΛ:

«Ξαφνικά πέφτει ένα ολόκληρο μπλοκ, το ανατολικό μπλοκ, η Σοβιετική Ένωση και κάθονται και σκέφτομαι πολλές φορές πόσο εύκολα έπεσε. Κοιτάζω Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, έκανε δεν ξέρω και γω πόσους αιώνες να πέσει. Μια Σοβιετική Ένωση, ένα ανατολικό μπλοκ έπεσε μέσα σε δύο χρόνια. Δηλαδή, οποιοδήποτε οικοδόμημα στήθηκε πού; Σε τι; Δεν ξέρω!»

Η κατάρρευση του ανατολικού μπλοκ έχει κεντρική θέση στις αφηγήσεις και άλλων μελών, με αντίστοιχο πολιτικό παρελθόν, αν όχι στο ΚΚΕ-ΜΛ όπως ο Γιώργος, σε λιγότερο «σκληροπυρηνικά», όπως λένε οι ίδιοι, σχήματα όπως στον Ρήγα Φεραίο και στο ΚΚΕ-Εσωτερικού.

Σύμφωνα με τις καταστατικές αρχές του, το σωματείο επιχειρούσε να αποτελέσει το πεδίο για τη διαμόρφωση ενός «άλλου εθελοντισμού». Αυτός ο «άλλος» ή «κοινωνικός» ή «μαχόμενος εθελοντισμός», όπως χαρακτηρίζεται μέσα από φυλλάδια και ανακοινώσεις, βρίσκεται υπό κατασκευή και αντλεί το περιεχόμενό του από έννοιες προερχόμενες από την αριστερή ιδεολογία. Με αρχικές συνδέσεις με το οικολογικό κίνημα, το κίνημα των αντιρρησιών συνείδησης και αναφορές σε αρχές όπως την «αλληλεγγύη», την ενεργό συμμετοχή των πολιτών και μια σαφή τοποθέτηση απέναντι στο κράτος, συγκροτείται με πολιτικούς όρους. Ο «νέος εθελοντισμός» συνιστά πολιτική δράση απέναντι στο κράτος και περιλαμβάνει την άσκηση κριτικής σε αυτό. Σύμφωνα με το καταστατικό του:

«Το σωματείο αποβλέπει στην πρόωθηση και την αναβάθμιση της εθελοντικής εργασίας ως μιας διαρκούς διαδικασίας ανάπτυξης της ατομικής και συλλογικής συνειδητότητας, *θεσμού κοινωνικής συμμετοχής και έμπρακτης κοινωνικής αλληλεγγύης, δικαιώματος των πολιτών να διαμορφώνουν μέσω αυτής την ασκούμενη κοινωνική πολιτική, τρόπου κοινωνικής παρέμβασης ...*».

Κύριες κοινωνικές ομάδες-αποδέκτες της εθελοντικής εργασίας είναι τρόφιμοι ψυχιατρικών ιδρυμάτων, πρόσφυγες, μετανάστες και εθνοτικές μειονότητες. Οι πρακτικές του συλλόγου είναι προσανατολισμένες κατά κύριο

λόγο προς τον «άλλο», ειδικότερα σε πρόσφυγες και μετανάστες, οι οποίοι αποτελούν τους βασικότερους αποδέκτες. Πρόκειται για μια πολιτική απόφαση: ο «πρόσφυγας» συνιστά μετωνυμία των «κοινωνικά αποκλεισμένων», του «άλλου», των «ξένων», ανθρώπων που στερούνται της ιδιότητας του «πολίτη». Το ζήτημα της μετανάστευσης αποτελεί εξάλλου κομβικό σημείο στην ατζέντα μέρους, τουλάχιστον, της Αριστεράς σήμερα και στο πολιτικό όραμα που αυτή εκφράζει.

Η δράση του σωματείου, εκτός από την άμεση αρωγή προς αυτούς τους πληθυσμούς –ή και περισσότερο από αυτήν– περιλαμβάνει τη δημοσιοποίηση των συνθηκών διαβίωσής τους, τη συμμετοχή σε πολιτικές διαμαρτυρίες και τη δημόσια καταγγελία των κρατικών πολιτικών, ιδιαίτερα σε θέματα μετανάστευσης και ασύλου. Ο «νέος μαχόμενος εθελοντισμός» περιλαμβάνει τη διεκδίκηση των δικαιωμάτων του «άλλου», τη διατύπωση λόγου «εκ μέρους τους», εκ μέρους εκείνων που στερούνται «φωνής», δηλαδή πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων.

Σε φυλλάδια, οι συμμετέχοντες χαρακτηρίζονται ως «εθελοντές» αν και οι ίδιοι δεν αποδέχονται τον χαρακτηρισμό και προτιμούν να συστήνονται ως «μέλη» του συλλόγου (παρότι στην πλειονότητα των περιπτώσεων δεν είναι εγγεγραμμένα μέλη) ή ως «ακτιβιστές». Σε αυτή τη στάση τους απέναντι στον όρο «εθελοντής» παίζει οπωσδήποτε ρόλο η χρονική συγκυρία κατά την οποία πραγματοποιήθηκε η έρευνα και ο Ολυμπιακός εθελοντισμός. Για τους ίδιους ο «εθελοντισμός» στο πλαίσιο των Ολυμπιακών Αγώνων στην Αθήνα το 2004, σηματοδοτείται σε στενή συνάφεια με το «κράτος» σε ένα πλαίσιο όπου από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, τους εκπροσώπους της διοργανώτριας αρχής αλλά και άλλους φορείς, η Ολυμπιάδα της Αθήνας προβάλλεται ως «εθνική υπόθεση». Παράλληλα η αντίδραση στον χαρακτηρισμό «εθελοντής» και η επιλογή του όρου «ακτιβιστής», επισημαίνει το πολιτικό περιεχόμενο που προσδίδουν οι ίδιοι στη δράση τους.

4. ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ ΜΙΑΣ «ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΤΗΤΑΣ ΠΟΛΙΤΩΝ»

Τη δεκαετία του 1990 πυκνώνουν οι συζητήσεις για την «κοινωνία πολιτών». Ως κομβικό σημείο για την «αναβίωση», την «αναγέννηση» ή την «ανάυρση» της από τη λήθη³⁴ ορίζεται το 1989, η κρίση του υπαρκτού σοσια-

34. E. Gellner, *Η κοινωνία πολιτών και οι αντίπαλοί της. Συνθήκες ελευθερίας*. Παπαζή-
νης, Αθήνα 1996, σ. 43.

λισμού και του μαρξισμού.³⁵ Η «κοινωνία πολιτών» επανασημασιοδοτείται, ενώ αποκτά έντονα κανονιστικό περιεχόμενο και ανάγεται σε αξία· γίνεται δε μέρος διαφορετικών πολιτικών προγραμμάτων. Και στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια έχει αυξηθεί η επιστημονική παραγωγή γύρω από την «κοινωνία πολιτών»³⁶ καθώς και οι σχετικές δημόσιες συζητήσεις. Σε πολιτικά φόρα καθώς και σε ημερίδες για την «κοινωνία πολιτών» και τον «εθελοντισμό», καλούνται να τοποθετηθούν κοινωνικοί και πολιτικοί επιστήμονες, εμπειρογνώμονες, στελέχη υπουργείων αλλά και μέλη (κατά κύριο λόγο ιδρυτές και μέλη των διοικητικών συμβουλίων) οργανώσεων.

Ως μία μορφή τυπικής, δηλαδή θεσμικής, κοινωνικότητας η «κοινωνία πολιτών» συνιστά ένα μοντέλο οργάνωσης των κοινωνικών σχέσεων και μάλιστα ένα μοντέλο που, σε μεγάλο βαθμό, συνδέεται με αντιλήψεις για τον «εκσυγχρονισμό» της ελληνικής κοινωνίας. Κρατικές και κοινοτικές πολιτικές προτείνουν μοντέλα για την οργάνωση των κοινωνικών σχέσεων, εμπεριέχουν και αντανakλούν ένα μοντέλο «κοινωνικότητας πολιτών» [civil sociality] το οποίο προωθείται «από τα πάνω». Ο όρος «κοινωνικότητα πολιτών» αποδίδει τη συσχέτιση της συγκρότησης της κοινωνικότητας με κρατικές και κοινοτικές πολιτικές.³⁷

Στην Ελλάδα οι συζητήσεις για την «κοινωνία πολιτών», όπως και οι αντί-

35. Ενδεικτικά, βλ. V. Havel, «Politics, Morality and Civility», στο D.E. Ederly (επιμ.), *The Essential Civil Society Reader. Classic Essays in the American Civil Society Reader*, Rowman & Littlefield Publishers, Νέα Υόρκη 2000· J. Keane, *Civil Society*, ό.π.

36. Από τις αρχές το 2000, οι εκδόσεις για την «κοινωνία των πολιτών» στην Ελλάδα έχουν σημειώσει μεγάλη αύξηση. Ενδεικτικά αναφέρονται τα έργα: Ν. Μουζέλης, «Τι είναι η κοινωνία των πολιτών;», στο Ν. Μουζέλης, *Από την αλλαγή στον εκσυγχρονισμό: Κριτικές παρεμβάσεις—πολιτική, κοινωνία, πολιτισμός*, Θεμέλιο, Αθήνα 2002, σ. 238- 245· Α. Μακρυδημήτρης (επιμ.), *Κράτος και κοινωνία των πολιτών: Διασταυρώνουν απόψεις για το θέμα ο Νίκος Μουζέλης με το Δημήτρη Δημητράκο*, Μεταμεσονύκτιες Εκδόσεις, Αθήνα 2002· Π. Σκλιάς - Α. Χουλιάρας (επιμ.), *Η διπλωματία της κοινωνίας των πολιτών*, Παπαζήσης, Αθήνα 2002· Ν. Σερντεδάκης, «Από τον πολιτικό αλτρουισμό στον εθελοντισμό. Συνέχειες και ασυνέχειες της διαμαρτυρίας», *Εποχή*, τχ. 21, 30/03/08, σ. 4-5· Δ. Σωτηρόπουλος (επιμ.), *Η άγνωστη κοινωνία πολιτών*, Ποταμός, Αθήνα 2004. Και, βέβαια, πρέπει να αναφερθεί το περιοδικό *Κοινωνία Πολιτών* της Ένωσης Πολιτών για την Παρέμβαση και οι παρεμβάσεις του Ν. Μουζέλη με άρθρα κυρίως στην εφημερίδα *Το Βήμα*.

37. Ο όρος είναι δανεισμένος από τη Sally Anderson και τη δουλειά της για εθελοντικούς αθλητικούς συλλόγους στους οποίους συμμετέχουν παιδιά στη Δανία. Η Anderson συνδέει τις κρατικές πολιτικές για την πρόωθηση της «κοινωνίας πολιτών» με την «από τα πάνω» διάχυση ενός μοντέλου κοινωνικότητας στον δημόσιο χώρο, ενώ αναδεικνύει την εκπαιδευτική διάστασή αυτού του εγχειρήματος. Βλ. S. Anderson, *Civil sociality: Children, sport and cultural policy in Denmark*, Information Age Publishing, 2008.

στοιχες για τον «εθελοντισμό», κυριαρχούνται από τη ρητορική της «νεωτερικότητας»,³⁸ ενώ περιλαμβάνουν αντιλήψεις για το «κράτος» και την «κοινωνία». Ως «ιδέα», η «κοινωνία των πολιτών» αντανακλά διαφορετικά οράματα για την «κοινωνία» και αποτελεί μέρος διαφορετικών φιλοσοφιών «μεταρρύθμισης». Έχει συνδεθεί με τον «εκσυγχρονισμό» και τις «μεταρρυθμίσεις» της ελληνικής κοινωνίας, με νέες μορφές διακυβέρνησης και τον νεοφιλελευθερισμό, αλλά και με αντικρατικές ιδεολογίες και πρακτικές.³⁹ Την ίδια ώρα, η «κοινωνία πολιτών» περιλαμβάνεται στο πολιτικό λεξιλόγιο κομμάτων και αποτελεί μέρος διαφορετικών πολιτικών ιδεολογιών.⁴⁰

Η «κοινωνία πολιτών» αποτελεί τμήμα ενός εξελικτικού σχήματος πολιτικής και κοινωνικής οργάνωσης. Αν η «νεωτερικότητα» είναι το «στοίχημα» που πρέπει να κερδηθεί και η «κοινωνία πολιτών» ο μοχλός για τον επίτευξη της «ελληνικής νεωτερικότητας», αυτό αντανακλά την πολιτισμική σπουδαιότητα που αποδίδεται στη συμπίρευση της Ελλάδας με την «Ευρώπη». Η «κοινωνία πολιτών» περικλείει ένα όραμα για το κράτος, για το πώς πρέπει να οργανωθεί ένα σύγχρονο ελληνικό και ευρωπαϊκό κράτος. Οι θέσεις αυτές απηχούν τον κυρίαρχο δυισμό ανάμεσα στην «παράδοση» και τη «νεωτερικότητα» και την αγωνία για την επίτευξη της «ελληνικής νεωτερικότητας». Στο σημείο αυτό θα μπορούσε να αναφερθεί η απόδοση της «μειωμένης

38. Αντίστοιχα, η επίσημη, θεσμική έκφανση του θεσμού της δωρεάς οργάνων/σώματος και οι σχετικές νομοθετικές ρυθμίσεις που εισάγονται τη δεκαετία του 1990, απηχούν τον λόγο περί «νεωτερικότητας» και «εκσυγχρονισμού», καθώς και το μοντέλο του εξευρωπαϊσμού της ελληνικής κοινωνίας. Βλ. Ε. Παπαγαρουφάλη, *Δώρα Ζωής Μετά Θάνατον: Πολιτισμικές Εμπειρίες*, ό.π.

39. Σε σχέση με τα διαφορετικά θεωρητικά παραδείγματα και κατ' επέκταση με τα διαφορετικά πολιτικά προγράμματα στα οποία έχει ενσωματωθεί η «κοινωνία των πολιτών», βλ. Γ. Βούλγαρης, «Κράτος και κοινωνία πολιτών στην Ελλάδα: Μια σχέση προς επανεξέταση;», ό.π., σ. 29. Ειδικότερα σχετικά με την «κοινωνία των πολιτών» στο πλαίσιο της σοσιαλδημοκρατίας και του φιλελευθερισμού, βλ. Α. Μακρυδημήτρης (επιμ.), *Κράτος και κοινωνία των πολιτών: Διασταυρώνουν απόψεις για το θέμα ο Νίκος Μουζέλης με το Δημήτρη Δημητράκο*, ό.π. Για την «κοινωνία πολιτών» ως μέρος του πολιτικού προγράμματος του «τρίτου δρόμου της σοσιαλδημοκρατίας», βλ. Ν. Μουζέλης, *Για έναν εναλλακτικό τρίτο δρόμο: Αναστοχαστικός εκσυγχρονισμός και τα αδιέξοδα της πολιτικής σκέψης του Antony Giddens*, Θεμέλιο, Αθήνα 2001.

40. Στην Ελλάδα ο «εθελοντισμός» και η «κοινωνία των πολιτών» εντάσσονται τα τελευταία χρόνια στις ρητορικές των πολιτικών κομμάτων. Πολιτικά κόμματα —όπως το ΠΑΣΟΚ, ο Συνασπισμός της Ριζοσπαστικής Αριστεράς και η Νέα Δημοκρατία— εισέρχονται στη συζήτηση ιδρύοντας «τομείς εθελοντισμού» και συμμετέχοντας στις δημόσιες συζητήσεις μέσα από συνέδρια και την παραγωγή εργασιών.

συμμετοχής» και ενδιαφέροντος των Ελλήνων για τον «εθελοντισμό» μεταξύ άλλων και σε «προ-νεωτερικού» τύπου μορφές συμμετοχής. Αντίστοιχα με τις κυρίαρχες αντιλήψεις για την «κοινωνία πολιτών», η διαπίστωση ότι ο «εθελοντισμός» στην Ελλάδα δεν είναι τόσο αναπτυγμένος όσο σε χώρες του αγγλοσαξονικού κόσμου, παραπέμπει στη θεομοποιημένη έκφραση πρακτικών μονομερούς προσφοράς.⁴¹

Ο «εθελοντής» θεωρείται το πιο απτό, το πιο αντιπροσωπευτικό παράδειγμα της «κοινωνίας πολιτών» ακριβώς επειδή αντανakλά και εμπεριέχει το νέο περιεχόμενο του «πολίτη», ενώ είναι μπολιασμένος με την αρχή της «ανιδιοτέλειας». Ο «εθελοντής» ως «ενεργός» ή «υπεύθυνος πολίτης» λαμβάνει μέρος σε ανιδιοτελείς πρακτικές «για το καλό της κοινωνίας», σε δράσεις προσφοράς προς το «κοινωνικό σύνολο». Γι' αυτό και ορισμοί του «εθελοντισμού» διακρίνουν την «ανιδιοτελή προσφορά» απέναντι στο κοινωνικό σύνολο ή για «αγαθούς σκοπούς», από την ανιδιοτελή προσφορά προς μέλη της ευρύτερης οικογένειας. Μην ξεχνάμε ότι ένας από τους κυρίαρχους ορισμούς της «κοινωνίας των πολιτών» την τοποθετεί στον ενδιάμεσο χώρο ανάμεσα στην οικογένεια και το κράτος.⁴²

Η έννοια της «κοινωνίας πολιτών» συνδέεται με την εισαγωγή ενός διεθνούς ευρωπαϊκού λόγου και την «από τα πάνω» εκουγχρονιστική παρέμβαση, όπως φανερώνουν οι κρατικές ρυθμίσεις που πραγματοποιούνται ιδιαίτερα από τη δεκαετία του 1990. Τομείς και διευθύνσεις υπουργείων, νομοθετικές ρυθμίσεις και χρηματοδοτήσεις από το ελληνικό κράτος και την Ευρωπαϊκή Ένωση στοχεύουν στον συντονισμό των δράσεων και αντανakλούν νέους, έμμεσους τρόπους άσκησης εξουσίας και προνοιακής πολιτικής.⁴³ Ταυτόχρονα, το «κράτος» παίζει κεντρικό ρόλο τόσο ως «βασικός «εισαγωγέ-

41. Στο σημείο αυτό γόνιμη είναι η συνεισφορά του Δημήτρη Σωτηρόπουλου σχετικά με «άτυπες μορφές της κοινωνίας των πολιτών». Βλ. Δ. Σωτηρόπουλος, «Η κοινωνία πολιτών στην Ελλάδα: Ατροφική ή αφανής», στο Δ. Σωτηρόπουλος (επιμ.), *Η άγνωστη κοινωνία πολιτών*, ό.π., σ. 147.

42. N. Mouzelis, «Modernity, Late Development and Civil Society», ό.π.

43. Ενδεικτικά αναφέρονται το τμήμα Εθελοντισμού του υπουργείου Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, (ιδρυτικό άρθρο 5, νόμος 2646/98), η Επιτροπή για τις Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις του υπουργείου Εξωτερικών στο πλαίσιο της Υπηρεσίας Διεθνούς Αναπτυξιακής Συνεργασίας (νόμος 2731/99, ΦΕΚ 193 Α'/6/9/1999), ο Οργανισμός «Έργο Πολιτών» του υπουργείου Πολιτισμού (νόμος 3390- ΦΕΚ 233). Σεμινάρια για εθελοντές διοργανώνονται από τη Γενική Γραμματεία Πολιτικής Προστασίας του υπουργείου Εσωτερικών, τη Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς του υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων και άλλους κρατικούς φορείς.

ας» νεωτερισμών και εκσυγχρονισμού»⁴⁴ όσο και κατά την ενίσχυση ή προώθηση της «κοινωνίας πολιτών». Στο επίπεδο της Ευρωπαϊκής Ένωσης ο «εθελοντισμός» αποτελεί αυτόνομο αντικείμενο χρηματοδότησης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η «Ευρωπαϊκή Εθελοντική Υπηρεσία» [European Voluntary Service], ένα διακρατικό «πρόγραμμα» ανταλλαγής εθελοντών το οποίο χρηματοδοτείται από το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αλλά και συγκεκριμένες οδηγίες για τον «εθελοντισμό» που διαχέονται προς τα κράτη-μέλη.

Η ανάδυση του «νέου εθελοντισμού» αποτελεί μεταξύ άλλων απόρροια κρατικών πολιτικών και χρηματοδοτικών ροών από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Μάλιστα, δεν είναι τυχαίο ότι χρονικά ο «νέος εθελοντισμός» συμπίπτει με την «κατάρρευση του ελληνικού πράσινου κινήματος».⁴⁵ Η εξέλιξη και ο μετασχηματισμός αυτός έχει συνδεθεί με «από τα πάνω» πολιτικές και συγκεκριμένα με ροές πόρων από το κράτος και την Ευρωπαϊκή Ένωση.⁴⁶ Ωστόσο, δεν εξαντλείται και δεν μπορεί να ερμηνευτεί μόνο με αυτούς τους όρους.

Ας επιστρέψουμε στο εθνογραφικό παράδειγμα που παρουσιάστηκε παραπάνω. Ως μέρος της «γλώσσας της κοινωνίας πολιτών»⁴⁷ θα μπορούσε να αποδοθεί η ρητορική των επίσημων λόγων του συλλόγου η οποία επιπλέον συνδέεται με την επαγγελματικοποίηση και τη θεομοποίηση που διακρίνεται την περίοδο αυτή στις μη κυβερνητικές οργανώσεις και, ειδικότερα, στην περίπτωση που μελετάται εδώ, στον «νέο εθελοντισμό». Στο κείμενο χρησιμοποιείται η έκφραση «νέος εθελοντισμός» καθώς «ειδικοί», εμπειρογνώμονες,

44. Γ. Βούλγαρης, «Κράτος και κοινωνία πολιτών στην Ελλάδα: Μια σχέση προς επανεξέταση;», *ό.π.*, σ. 29.

45. Για μία αναλυτική παρουσίαση της ιστορικής εξέλιξης της Ομοσπονδίας Οικολόγων, τις οικολογικές υπο-ομάδες, καθώς και για ένα χρονικό της κατάρρευσης του «ελληνικού πράσινου κινήματος» στις αρχές της δεκαετίας του 1990, βλ. Ι. Μποτετζάγιας, «Η Ομοσπονδία Οικολόγων Εναλλακτικών: το Ελληνικό Πράσινο Πείραμα», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 22, Δεκέμβριος 2003, σ. 69-105.

46. Αντίστοιχες παρατηρήσεις έχουν διατυπωθεί σχετικά με τη θεομοποίηση και την επαγγελματικοποίηση του οικολογικού κινήματος που σημειώνεται προς το τέλος του 20ού αιώνα. Βλ. Σ. Αλεξανδρόπουλος - Ν. Σερντεδάκης - Ι. Μποτετζάγιας, «Το ελληνικό περιβαλλοντικό κίνημα: από τη γένεση στην ενσωμάτωσή του», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 30, Νοέμβριος 2007, σ. 5-31· Μ. Simitis, *New Social Movements in Greece: Aspects of the Feminist and Ecological Projects*, αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή, The London School of Economics and Political Science, Λονδίνο 2001· Μ. Ψημίτης, «Εναλλακτικά κοινωνικά κινήματα: Η αναζήτηση του εφικτού ανάμεσα σε υποκειμενικές ανάγκες και κρατικές πολιτικές», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 8, Νοέμβριος 1996, σ. 17-50.

47. Σύμφωνα με τον όρο του J. Keane, *Civil Society*, *ό.π.*, σ. 23.

εκπαιδευτές αλλά και επιστήμονες-ερευνητές του φαινομένου αναφέρονται συχνά με αυτό τον τρόπο, για να σηματοδοτήσουν τη μετάβαση σε διαφορετικού, σε σχέση με το παρελθόν, τύπου συμμετοχή και δράση. Ο «νέος εθελοντισμός» συγκροτείται σε αντιδιαστολή με τη «φιланθρωπία» (η οποία θεωρείται παρωχημένη μορφή αρωγής και κοινωνικότητας με ισχυρές ταξικές συνδηλώσεις) και σε συνάφεια με την έννοια της «κοινωνίας πολιτών».

Εκτός από τη θεσμοποίηση, την περίοδο χαρακτηρίζει και η διαφαίνόμενη επαγγελματοποίηση του «εθελοντισμού»: σεμινάρια εκπαίδευσης εθελοντών, «ειδικοί» και μελετητές του φαινομένου, απόπειρες προσέγγισης και αποτίμησης του συνυφαίνονται και αποτελούν ένα πλέγμα από συνδεδεμένες διαδικασίες. Ο «νέος εθελοντισμός» οργανώνεται στο πλαίσιο μιας θεσμοποιημένης κοινωνικότητας (μη κυβερνητικές/εθελοντικές οργανώσεις), διέπεται από κανονισμούς και συμβάσεις, είναι συχνά ενταγμένος σε υπαλληλικού τύπου σχέσεις –ιεραρχίες, εποπτεία εργασίας από αρμόδιους «ειδικούς»– και περιλαμβάνει εκπαιδευτικές διαδικασίες –«σεμινάρια εκπαίδευσης εθελοντών»– και βαθμούς εξειδίκευσης ανάλογα με τους διαφορετικούς τομείς στους οποίους επικεντρώνεται. Ο «εθελοντισμός» διδάσκεται. Οι «μέθοδοι» και οι «αρχές» της εθελοντικής εργασίας περιγράφονται μέσα από «σεμινάρια εκπαίδευσης εθελοντών» τα οποία διοργανώνονται από εθελοντικές οργανώσεις, αλλά και από κρατικούς φορείς. Ορίζεται ως «υπηρεσία» και, αντίστοιχα, ο αποδέκτης του ως «εξυπηρετούμενος». Οι όροι αυτοί αποτελούν μέρη της «γλώσσας» του «νέου εθελοντισμού», μεταφέρονται ως «τεχνογνωσία» στο πλαίσιο εκπαιδευτικών σεμιναρίων εθελοντών, συνεδρίων και στο εσωτερικό των εθελοντικών οργανώσεων, ενώ παραπέμπουν σε διεθνείς διαδικασίες και τη μεταφορά γνώσης.

Σε επίσημο επίπεδο, ο «εθελοντισμός» και το σωματείο παρουσιάζεται ως τμήμα της «κοινωνίας πολιτών». Εκπρόσωποι του σωματείου υποστηρίζουν ότι ως «μέρος της κοινωνίας πολιτών» «ο σύλλογος» (μια αόριστη και αυθύπαρκτη οντότητα, μια έννοια υποστασιοποιημένη) «δικαιούται να εκφέρει λόγο», να ασκεί κριτική στις κρατικές και κοινοτικές πολιτικές και να αποτελέσει έναν «θεσμό» με πολιτική βαρύτητα. Ο «σύλλογος» συμμετέχει σε δημόσιες συζητήσεις γύρω από τον «ρόλο», το «περιεχόμενο» και τον «χαρακτήρα» του «εθελοντισμού», μαζί με επιστήμονες αλλά και μέλη άλλων μη κυβερνητικών οργανώσεων. Σε επίπεδο διεθνών οργανώσεων-ομπρέλα στις οποίες συμμετέχει το σωματείο και στους λόγους που εκφέρονται μέσα από φόρα, καταστατικά κείμενα και διακηρύξεις, η αναφορά σε μια διεθνή «κοινωνία των πολιτών» γίνεται με ακόμη πιο ρητό τρόπο.

Είναι σημαντικό ωστόσο να διευκρινίσουμε την προέλευση και τις πηγές αυτού του επίσημου λόγου, ειδικά αφού πρόκειται για ένα σωματείο που δεν παρουσιάζει συμπαγή δομή και διακριτούς ρόλους και όπου το γραφειοκρατικό πλαίσιο είναι πρακτικά ασθενές. Οι επίσημοι λόγοι αναφέρονται στα καταστατικά κείμενα και τα φυλλάδια του σωματείου, καθώς και στις θέσεις που διατυπώνονται σε σχέση με την οργάνωση, λειτουργία και δράση στο πλαίσιο των σεμιναρίων για εθελοντές που διοργανώνονται. Κύριοι εκφραστές τους είναι κατά καιρούς μέλη του διοικητικού συμβουλίου, μερικοί από τους οποίους αποτελούν και ιδρυτικά μέλη της οργάνωσης. Κάποιοι δραστηριοποιούνται πλέον στο πλαίσιο άλλων σωματείων που οι ίδιοι έχουν ιδρύσει ή «επαγγελματικά» με τον «εθελοντισμό» ως «ειδικοί» και «εμπειρογνώμονες» σε ζητήματα «εθελοντισμού», εκπαιδευτές ή υπεύθυνοι εθελοντικών ομάδων.

Οι εθελοντές, από την άλλη, διαφοροποιούνται και είναι διστακτικοί απέναντι στην έννοια της «κοινωνίας πολιτών», το περιεχόμενο, τις σχέσεις της με το κράτος και την προοπτική που ενσωματώνει. Η εναντίωσή τους σε κρατικές και κοινοτικές επιχορηγήσεις ή χρηματοδοτήσεις από ιδιωτικούς φορείς, συνοψίζει την επιδίωξη μιας αδιαμεσολάβητης δράσης.

5. ΜΙΑ «ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΗΣ»

Η συνάφεια στο πλαίσιο του «εθελοντισμού» εδράζεται σε μια «ιδεολογία καθαρού δώρου», δηλαδή στην προσφορά που δεν εμπεριέχει την προσδοκία ανταπόδοσης. Η συλλογικότητα στηρίζεται σε μια ιδεολογία ανιδιοτέλει-ας, ενώ το πολιτικό περιεχόμενο της κοινωνικότητας συνίσταται στη διαμόρφωση ενός εναλλακτικού, ουτοπικού οράματος για την «κοινωνία», για «μια κοινωνία αλληλεγγύης» η οποία περιλαμβάνει και τους πρόσφυγες. Τα μέλη του σωματείου επιδίδονται σε πρακτικές γενικευμένης αμοιβαιότητας: προσεγγίζουν τους πρόσφυγες, θέτουν τους εαυτούς στη διάθεσή τους, τους προσφέρουν υλικά και άυλα αγαθά χωρίς να επιδιώκουν αντιδώρημα. Οι πρακτικές τους συνιστούν υπέρβαση του κώδικα της ανταλλαγής και δεν κινυποποιούνται από το συμφέρον.

Το σωματείο ιδρύθηκε από «μια παρέα συντρόφων και φίλων», όπως λέει χαρακτηριστικά ένας από τους ιδρυτές. Σταδιακά η «παρέα» απέκτησε «τυπικό», «θεσμικό» πρόσωπο και οι δραστηριότητες μετατράπηκαν σε «προγράμ-

ματα». ⁴⁸ Η έννοια της «παρέας» ⁴⁹ έρχεται να αντιπαραβληθεί στην έννοια της «οργάνωσης» ή στην έννοια της «ομάδας». ⁵⁰ Τα τελευταία χρόνια γίνονται προσπάθειες να αντικατασταθεί η –λεγόμενη– «εξαρχειώτικη παρέα» από σχέσεις και τρόπο δράσης περισσότερο «οργανωμένο». Όπως χαρακτηριστικά ειπώθηκε

«ο κόσμος της... [οργάνωσης] είχε για αρκετά χρόνια τη λογική της παρέας η οποία κάνει πράγματα, αλλά συναρτά την πορεία του φορέα από την πορεία των καλών σχέσεων [...] και όχι από την οργάνωση των προγραμματών, την κατανομή ρόλων...».

Ο όρος «εξαρχειώτικη παρέα» δεν αναφέρεται μόνο στη γεωγραφική τοποθέτηση του σωματίου –τα γραφεία του βρίσκονται στην περιοχή των Εξαρχείων. Παραπέμπει παράλληλα σε μία αδιαφοροποίητη συλλογικότητα, η οποία αντλεί την πολιτισμική της σημασία από τον χώρο. Ο γεωγραφικός χώρος είναι πολιτισμικά συγκροτημένος, ενώ τα υποκείμενα που κατοικούν ή δραστηριοποιούνται σε αυτόν, φέρουν τις ιδιότητές του. Όπως η έννοια του «στεκιού» έχει ισχυρές πολιτισμικές συνδηλώσεις που παραπέμπουν στην εδαφικότητα της «παρέας», ⁵¹ έτσι και η «εξαρχειώτικη παρέα» παραπέμπει συμβολικά στα Εξάρχεια και στη σημασία που αποδίδεται στην περιοχή από τα υποκείμενα. Η «εξαρχειώτικη παρέα» εκφράζει τις συνθήκες της μεταδικτατορικής Ελλάδας, όπου τα «Εξάρχεια» αποτελούν σύμβολο και μεταφορά μιας πολιτικής δράσης που τοποθετείται στον αντιεξουσιαστικό χώρο και σε ένα μέρος της Αριστεράς, αλλά και γενικότερα ενός τρόπου ζωής. Αντίθετα από ένα σύστημα ιεραρχημένων θέσεων, η «παρέα» αναφέρεται σε μια αδιαφοροποίητη συλλογικότητα ομοίων η οποία χαρακτηρίζεται από εξισωτικές σχέσεις ανάμεσα στα μέλη και την έλλειψη ιεραρχίας. Η «παρέα» χαρακτηρί-

48. Ο όρος «πρόγραμμα» παραπέμπει στην «γλώσσα των προγραμμάτων» και σχετίζεται με τη δράση και την οργάνωση των μη κυβερνητικών οργανώσεων παγκοσμίως. Βλ. S. Sampson, «The social life of projects: Importing civil society to Albania», στο C. Hann - E. Dunn (επιμ.), *Civil Society: Challenging Western Models*, ό.π.

49. Σχετικά με το περιεχόμενο της έννοιας της «παρέας», βλ. την εισαγωγή του παρόντος κειμένου.

50. Στο σημείο αυτό δεν μπορεί να θεωρηθεί τυχαία η παρατήρηση που κάνει και ο Μποτετζιάγας σε σχέση με την Ομοσπονδία Οικολόγων Εναλλακτικών ότι «ήταν περισσότερο φιλικές παρέες ομοϊδεατών παρά δομημένοι οργανισμοί». Βλ. Ι. Μποτετζιάγας, «Η Ομοσπονδία Οικολόγων Εναλλακτικών: το Ελληνικό Πράσινο Πείραμα», ό.π., σ. 79.

51. Βλ. και Ε. Παπαταξιάρχης, «Ο κόσμος του καφενείου: ταυτότητα και ανταλλαγή στον ανδρικό συμποσιασμό», ό.π.

ζεται από ισότητα και την έλλειψη ιεραρχίας. Αποτελεί ουσιαστικά μια ανοιχτή συνάθροιση ανθρώπων η οποία διαφοροποιείται ή έρχεται σε αντίθεση με την έννοια της «οργάνωσης».

Ο «*σύλλογος* λειτουργεί βάσει *προσωπικών σχέσεων* και όχι χάρη στην συλλογική δουλειά των εθελοντών και τις *δομές-θεσμούς* που παράγει», παρατηρεί μέλος του διοικητικού συμβουλίου σε γραπτό κείμενο-πρόταση για τη λειτουργία του σωματείου. Η κριτική του παραπέμπει στην «έλλειψη οργάνωσης» και στη διαμόρφωση μιας δράσης αδιαμεσολάβητης από κανονισμούς, η οποία έρχεται σε σύγκρουση με τις απόπειρες επαγγελματοποίησης και θεομοθέτησης της δράσης και την προσπάθεια καθιέρωσης μιας οργανωμένης, δηλαδή δομημένης, κοινωνικότητας. Στο επίπεδο των συμμετεχόντων, οι αντιδράσεις απέναντι στην τάση επαγγελματοποίησης είναι συχνές. Τα ενεργά μέλη δεν ταυτίζονται με τους επίσημους λόγους, δεν προσδιορίζουν τη δράση τους με τους ίδιους όρους, ενώ οι εννοιολογήσεις τους έρχονται πολλές φορές σε ανοιχτή σύγκρουση με τις θέσεις περί ενός «επαγγελματικού εθελοντισμού» και μιας θεομοποιημένης δράσης.

Στα «σεμινάρια εκπαίδευσης εθελοντών» που διοργανώνει το διοικητικό συμβούλιο της οργάνωσης, κεντρική θέση κατέχει η ίδια η έννοια του «εθελοντισμού» και των αρχών πραγματοποίησης της πρακτικής. Ο εισηγητής (μέλος του διοικητικού συμβουλίου, ειδικός επί θεμάτων «εθελοντισμού», εισηγητής σεμιναρίων, αλλά και πολιτικοποιημένος κατά το παρελθόν στον χώρο του οικολογικού κινήματος) μάς μοιράζει κόλλες χαρτί στις οποίες είναι γραμμένες κατηγορίες θεμάτων και ερωτήσεις τις οποίες συζητάμε: «Τι είναι εθελοντισμός;» «Η εθελοντική εργασία στοχεύει στο κέρδος;» «Εθελοντής σημαίνει κάνω ό,τι θέλω;». Οι συμμετέχοντες στο σεμινάριο παίρνουν τον λόγο και καταθέτουν τις απόψεις τους. Ο εισηγητής παρεμβαίνει, θέτοντας νέα ζητήματα και προωθώντας τον προβληματισμό σε σχέση με το περιεχόμενο του «εθελοντισμού» ως μια νέα μορφή θεομοποιημένης παρέμβασης.

Οι εθελοντές που παρίστανται, δεν είναι απαραίτητα σύμφωνοι με τις θέσεις αυτές και τη γενικότερη ρητορική γύρω από τον «εθελοντισμό». Αντίθετα, διατυπώνουν κριτικές με περισσότερο ή λιγότερο άμεσο τρόπο. Στην ερώτηση «τι προσδοκίες έχετε από αυτό το σεμινάριο;», ένα από τα μέλη σημειώνει στον πίνακα με κιμωλία «να γίνω μια ταπεινή και καλή εθελόντρια». Η φράση αυτή συνιστά μια σαρκαστική κριτική στην έννοια μιας θεομοποιημένης δράσης και στη μετατροπή της δράσης σε «υπηρεσία». Οι εθελοντές-συμμετέχοντες αρνούνται να συμμετάσχουν σε «συνεδρίες εποπτείας» με ψυχολόγους, αρνούνται ακόμη και να εκλέξουν ανάμεσά τους «συντονιστή».

Αντιτίθενται στην υποστασιοποίηση του σωματείου, γεγονός που προκαλεί την αγανάκτηση μελών του διοικητικού συμβουλίου που διαπιστώνουν ότι «επικρατεί αδιαφορία απέναντι στον φορέα», θεωρώντας με αυτή τους τη διατύπωση τον «φορέα» ως μία υπαρκτή και αυτόνομη οντότητα.

Το υπό μελέτη πεδίο κοινωνικότητας συγκροτείται γύρω από έναν κοινό σκοπό και ως προς τον «άλλο», τον «πρόσφυγα» στη συγκεκριμένη περίπτωση, που αποτελεί τον αποδέκτη της εθελοντικής δράσης. Η κοινωνικότητα με τον «άλλο» αποτελεί μέρος ενός εμπρόθετου σχεδίου το οποίο είναι προσανατολισμένο σε ανθρώπους που βρίσκονται στο «περιθώριο του ελληνικού κράτους», όπως καταστατικά περιγράφεται, με σκοπό την ενσωμάτωσή τους. Οι εθελοντές επιδιώκουν να διαμορφώσουν με τους πρόσφυγες σχέσεις αδιαμεσολάβητες και παράλληλα ισότητες. Κατά τη διάρκεια των κυριακάτικων επισκέψεων, αλλά και σε εκδηλώσεις του συλλόγου, επιχειρούν να «γίνουν μια παρέα». Θα τους ακούσει κανείς να εξηγούν ότι «βγαίνουμε έξω για κοινωνική αλληλεγγύη» ή πως «εμείς θέλουμε να έχουμε επαφή με αυτούς τους ανθρώπους», «η επαφή και μόνο αυτή σου λείπει “δεν είσαι μόνος σου, ζεις μαζί μας”» ή «κοινωνική αλληλεγγύη [...] ότι, “ξέρεις, δεν έχουμε διαφορά εμείς οι δύο, μπορούμε να συνυπάρξουμε”». Όπως γράφει μία εθελόντρια σε ένα κείμενο-απολογισμό της δράσης:

«Αυτό που κάνουμε είναι να διαμορφώνουμε σχέσεις με τους πρόσφυγες που συστηματικά και με συνέπεια επισκεπτόμαστε [...] μία φορά την εβδομάδα. Η σχέση ανάμεσά μας δεν παραμένει στο επίπεδο της εξυπηρέτησης των αναγκών τους. Ο εθελοντής δεν πάει στα σπίτια σαν κοινωνικός λειτουργός που προσφέρει υπηρεσίες, η σχέση του με τον πρόσφυγα είναι ισότητα. Είναι βαθιά και αμφίδρομη, είτε πρόκειται για μια φιλική συζήτηση, κουβέντες και πλάκα, είτε μιλάμε για πιο προσωπικά θέματα. Ακόμα και εάν δε γινόμαστε φίλοι, υπάρχει ανάμεσά μας αλληλεγγύη φιλική».

Έχει ενδιαφέρον να σταθούμε σε δύο αποσπάσματα από τα παραπάνω παραθέματα: «δεν έχουμε διαφορά εμείς οι δύο» και «ακόμα και εάν δε γινόμαστε φίλοι, υπάρχει ανάμεσά μας αλληλεγγύη φιλική». Οι φράσεις αυτές συνοψίζουν θεμελιώδη ζητήματα της κοινωνικότητας και τις αντιφάσεις του εγχειρήματος των εθελοντών. Το ζήτημα της διαφοράς ανακύπτει καθιστώντας προβληματική την εξισωτική προοπτική και τη διαμόρφωση σχέσεων «φιλίας».

Στην περίπτωση που εξετάζεται εδώ, η «ιδεολογία του αμιγούς δώρου»

που αποτελεί τη βάση της κοινωνικότητας συνδέεται με την αξία της «αλληλεγγύης», απηχεί την πολιτική πρόθεση ενσωμάτωσής του «άλλου». Μέσα από την κοινωνικότητα, στόχος είναι η εξισωτική προοπτική. Ωστόσο, επιχειρώντας να αναπτύξουν συνάφεια με τους πρόσφυγες, οι εθελοντές έρχονται αντιμέτωποι με το κυρίαρχο μοντέλο κοινωνικότητας και την αρχή της ομοιότητας. Αποτέλεσμα είναι συχνά οι απόπειρες των εθελοντών να ενσκήπτουν στη διαφορά, αποκαλύπτοντας τις πολλαπλές αντιφάσεις του εγχειρήματός τους. Η εξισωτική προοπτική ενσκήπτει στην εθνο-πολιτισμική διαφορά και οι εθελοντές έρχονται αντιμέτωποι με τις ιεραρχικές προεκτάσεις της πρακτικής τους.⁵²

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το άρθρο πραγματεύτηκε από ανθρωπολογική σκοπιά ένα φαινόμενο το οποίο, τόσο από κοινωνικούς και πολιτικούς επιστήμονες όσο και στο πλαίσιο δημόσιων συζητήσεων, τοποθετείται συνήθως αυτομάτως στη σφαίρα της «κοινωνίας πολιτών». Η «κοινωνία πολιτών» προσεγγίστηκε εδώ ως αντικείμενο μελέτης, ως πολιτισμική κατασκευή. Διακρίνοντας το κανονιστικό περιεχόμενο της έννοιας, μπορούμε να αναζητήσουμε και να επεξεργαστούμε με το περιεχόμενο «από τα πάνω» σχεδίων για μια «κοινωνικότητα πολιτών».

Επιπλέον, μέσα από τη χρήση μιας ευρύτερης αναλυτικής έννοιας –αυτής της κοινωνικότητας– και την αναζήτηση των πολιτισμικών όρων συγκρότησης των κοινωνικών σχέσεων από τα ίδια τα υποκείμενα, το φαινόμενο συνδέθηκε με άλλες μορφές κοινωνικότητας και το πολιτισμικό τους νόημα. Η συλλογικότητα που παρουσιάστηκε στο κείμενο, δεν μελετάται ως αυτόνομο φαινόμενο που συνιστά τομή στην ιστορική πραγματικότητα, αλλά αποτελεί μετασχηματισμό πολιτισμικών σχημάτων γύρω από τη συνάφεια. Ο «εθελοντισμός», ως πρακτική υπέρβασης του κώδικα της ανταλλαγής, συνδέεται στο πλαίσιο που μελετάται εδώ με «ιδεολογίες του αμιγούς δώρου» και την

52. Όπως δείχνουν οι προσπάθειες των εθελοντών να επιβάλλουν στους πρόσφυγες μία εύτακτη οικιακότητα, το αποτέλεσμα είναι η παραγωγή σχέσεων εξουσίας. Οι εθελοντές αναμετρίονται με τις ιεραρχικές προεκτάσεις της δράσης τους και με τις αντιφάσεις με τις προγραμματικές τους αρχές. Για μια διεξοδικότερη παρουσίαση της θέσης αυτής, βλ. Κ. Ροζάκου, «Street-work: Όρια και αντιφάσεις των συναντήσεων ελλήνων εθελοντών και προσφύγων», στο Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Περιπέτειες της ετερότητας: Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, ό.π.

οργάνωση της κοινωνικότητας στη βάση της ανιδιοτέλειας. Περιλαμβάνει το όραμα για μια «κοινωνία αλληλεγγύης», βασισμένη στην ισότητα και σε αδιαμεσολάβητες σχέσεις. Επιπλέον, ο «εθελοντισμός» στο υπό μελέτη σωματείο, έχει πολιτικό περιεχόμενο και τοποθετείται απέναντι στο κράτος.

Ωστόσο, στόχος της ανάδειξης των πολιτισμικών όρων γύρω από τους οποίους συγκροτείται η κοινωνικότητα, δεν είναι η παραγωγή μιας στατικής θέασης της «παράδοσης» ή του «πολιτισμού» και η αναγωγή τους σε αναλυτικό πασπαρτού, στη θέση της «κοινωνίας». Με άλλα λόγια, σκοπός δεν είναι να αντικατασταθεί μία υποστασιοποιημένη κατηγορία από μία άλλη, με σχεδόν μαγική αναλυτική χρησιμότητα. Ο σκοπός, αντίθετα, είναι να τονιστεί πως το υπό μελέτη φαινόμενο δεν μπορεί να ιδωθεί αποκλειστικά με όρους «έξωθεν» και «από τα πάνω» (πολιτικές θεσμοθέτησης και επαγγελματοποίησης, χρηματοδοτικές ροές από το ελληνικό κράτος και την Ευρωπαϊκή Ένωση) διαδικασιών ή με όρους διάχυσης ενός φαινομένου («κοινωνία πολιτών»). Η συλλογικότητα που παρουσιάστηκε εδώ, ως μία μορφή οργανωμένης κοινωνικότητας επενδύεται με πολιτισμικά νοήματα και με το ιδίωμα της «κοινωνικής αλληλεγγύης», τα οποία δεν εμφανίζονται εν κενώ ή ξαφνικά από τη δεκαετία του 1990, αλλά συνδέονται με εκδοχές «ιδεολογιών ανιδιοτέλειας» και με πολιτισμικά σχήματα που ιστορικά οργανώνουν την κοινωνικότητα.